

CRITICA PSIHOLOGIEI RAȚIONALE ȘI PARALOGISMUL PSIHOLOGIC*

RODICA CROITORU

Institutul de filosofie și psihologie „Constantin Rădulescu-Motru” al Academiei Române

Abstract: In his *Critique of Pure Reason*, Kant contributes to the critique of rational psychology by highlighting the intensive size of the soul and arguing that it is responsible for the degree of reality of the faculties of the soul and for existence in general. This degree may progressively decrease to nothing. This way, a substance can be transformed into nothing, not by decomposition, but through a gradual loss of force. This observation proved to be consonant with further clinical and empirical observations about the human being and about its vital capacities. At the same time, it contributed to the decline of psychology as a general science of the human soul, particularly by changing the focus on different aspects of the I/soul/psyche in relationship with human life.

Keywords: rational psychology; categories; thinking I; order of purposes; psychological paralogism; Moses Mendelssohn.

1. EUL GÂNDITOR ȘI CONȘTIINȚA

Analiza psihologiei raționale constituie un moment important al *Criticii rațiunii pure*, prin care s-au evidențiat particularitățile și limitele eului gânditor, întrebuintate în dezvoltarea ulterioară a idealismului transcendent. Deși eul are rolul unui supraconcept, totuși el nu a putut fi enumerat între conceptele transcendente, numite categorii ale intelectului, datorită naturii sale diferite de corporalitate, care constituie fondul categoriilor. Diferența lui față de categoriile intelectului va constitui provocarea viitoare metafizicii a științei naturii, divizată în obiecte ale corporalității, provenite din simțurile externe, subsumabile categoriilor și, în obiectul simțului intern, care este sufletul/eul gânditor, nereprezentativ pentru știința naturii, deși posesor al unui set propriu de categorii. În *Critica rațiunii pure*, ni se dezvăluie precauțiile pe care trebuie să le avem față de acest organ/obiect al simțului intern, valorificat de judecata „eu gândesc”. În raport cu categoriile, această judecată are rolul de „vehicul” al tuturor conceptelor, întrucât ea este cuprinsă în acestea, și

* Textul constituie varianta originală a comunicării „The Critique of Rational Psychology and the Psychological Paralogism” susținută la 24 mai 2024 în cadrul workshopului internațional *Philosophical Psychology in the 19th Century*, organizat de Institutul de Filosofie și Psihologie „Constantin Rădulescu-Motru” al Academiei Române.

subliniază faptul că gândirea aparține conștiinței¹. Rezultă că în conștiință se află temeiul unității celor două seturi de categorii, ca și al obiectelor corespunzătoare celor două feluri de simțuri: externe și intern.

Eul ființei gânditoare constituie obiectul psihologiei, care poate fi numită doctrină rațională asupra sufletului, în măsura în care despre suflet se cunoaște numai ceea ce poate fi afirmat independent de experiență; ca atare, ea este o investigație exclusiv pură. În cazul în care o percepție particulară a stării interne s-ar combina cu temeiurile cunoașterii psihologiei, atunci ea ar deveni o doctrină empirică². Tot la acest nivel al empiricului s-ar menține în cazul asocierii sale cu un obiect al simțurilor externe, precum plăcerea sau neplăcerea. Dar fie și ca doctrină rațională, menținută în puritatea ei, ea nu ar putea avea statutul unei științe propriu-zise, ci doar al uneia „pretinse”, pentru că ea se bazează pe o unică propoziție, care este „eu gândesc”. Conform filosofiei transcendente, dacă în această propoziție, care exprimă percepția de sine, noi avem o experiență internă, atunci doctrina rațională asupra sufletului construită pe ea se bazează, în parte, pe un principiu empiric. Or, această percepție, care este reală, nu este chiar empirică, ci are statutul special de *apercepție* a propriei gândiri; ea face posibile toate conceptele transcendente asupra gândirii substanței, cauzei și a altor concepte de proveniență materială.

Dacă noi ne exprimăm asupra experienței interne și a posibilității ei, în cazul în care ea nu este dată empiric, ea nu poate trece drept o cunoaștere empirică, ci trebuie să fie considerată o cunoaștere a empiricului în genere, care este transcendentă și aparține investigării posibilității oricărei experiențe. Ca psihologie rațională însă, ea trebuie să se limiteze la gândirea eului, fără niciun adaos empiric. Din această gândire pură rezultă categoriile eului gânditor. Ele se prezintă ca o contraparte a mai reprezentativelor categorii ale corporalității, fiind concepute după aceleași repere și ordonate de categoria substanței, prin care este reprezentat un lucru în sine. Primordialitatea categorială a substanței pentru suflet recuperează, în parte, moștenirea aristotelică, lăsată în plan secund de categoriile intelectului. Cu mențiunea că, în acest caz, avem de-a face cu o substanță specifică, deosebită de cea a corporalității. Sufletul nefiind corporal și aparținător fenomenului, *substanța* sa definitorie trece

¹ Dietmar H. Heidemann („The ‘I Think’ Must Be Able To Accompany All My Representations”, în Piero Giordanetti, Ricardo Pozzo, Marco Sgarbi (ed.), *Kant's Philosophy of Inconscious*, Berlin, Walter de Gruyter, 2012, pp. 37–59) afirmă că propoziția „Eu gândesc”, ca un subprodus, explică, printr-o teorie a conștiinței de sine, posibilitatea reprezentărilor inconștiente, pe care noi le avem fără să fim conștienți de ele (pp. 37–38). Rezultă că, pentru Kant, „există un conținut mental neînsoțit de «Eu gândesc». De unde rezultă că deși «Eu gândesc» conștient sau conștient de sine este discursivă, întrucât formează o «unitate analitică» (*Crp.* B 133) nu orice conținut mental conceptual este însoțit de «Eu gândesc». Este remarcabil, întrucât înseamnă că ar trebui să fie reprezentări inconștiente conceptuale sau intuitive susținătoare ale fenomenalității și intenționalității. Eu argumentez că propoziția «Eu gândesc» oferă temeiul explicativ al acestei posibilități” (p. 38).

² CRP B400; Imm. Kant, *Critica rațiunii pure*, traducere, studiu introductiv, studiu asupra traducerii, note, bibliografie selectivă, index de concepte german-român, index de concepte român-german de Rodica Croitoru (București, Paideia, 2019, 1061 p.; prescurtat „R.C.”), p. 631.

drept contrapartea fenomenului, prin urmare drept un lucru în sine; el dă sensul prim, cantitativ, al sufletului, care este cel de substanță. Calitativ, el se bucură de *simplitate*, menținând unitatea în secvențele de timp în care există, față de obiectele posibile din spațiu, cu care întreține relații.

Acestea sunt proprietățile substanței caracteristice a sufletului, rezultate din compunere. Simțul intern, care este responsabil pentru substanța sufletului, generează conceptul de *imaterialitate*; lui i se asociază conceptul de *incoruptibilitate*, rezultat din simplitatea substanței; identitatea ei ca substanță intelectuală conturează *personalitatea*; în totalitate, aceste caracteristici alcătuiesc *spiritualitatea*. Deși este constituită ca o unitate spirituală, întreținută de categoriile proprii, substanța sufletului se poate deschide către obiectele din spațiu, cu care întreține relații, în calitatea lor de corpuri. Mai mult decât simpla relație cu corpurile, despre substanța gânditoare se spune că reprezintă chiar principiul vieții corpurilor și al materiei în genere, funcționând ca *temei* al animalității. Odată ce colaborarea cu corporalitatea a încetat, s-a ajuns la limita spiritualității, iar pentru eul/suflet urmează calea *nemuririi*, care iese din sfera psihologiei.

Pe baza acestor repere este constituită așa-zisa știință a rațiunii pure asupra naturii ființei gânditoare. Ea nu este considerată o știință propriu-zisă, pentru că temeiul ei este reprezentarea lipsită de conținut, care este eul. Or, el nu este un concept, ci este *conștiința* care însoțește toate conceptele. Însoțind toate conceptele, el este subiectul transcendent al gândirilor = X, cunoscut numai prin gândire. Gândirile sunt predicatele sale, despre care noi nu avem un concept, întrucât pentru judecarea conceptului este necesară reprezentarea sa. Conștiința în sine, care dublează eul, nu este o reprezentare, destinată să deosebească un obiect particular de altele, ci este *forma* conștiinței în genere, în măsura în care ea urmează să devină cunoaștere. Ea este singura despre care se poate spune că prin ea eu gândesc ceva. Această propoziție, provenită din propria gândire și afirmată asupra ei, are particularitatea de a fi valabilă pentru gândirea oricărui eu în genere. În aparență, ea este o propoziție empirică, dar pe ea se întemeiază o judecată apodictică și universală. Această putere de care ea dă dovadă provine din *conștiința de sine*, care acționează ca o *sentință*. Procedând astfel, ea pune de acord obiectul de cunoscut cu mijloacele pe care le avem întru cunoaștere, pentru că: „noi trebuie să atribuim lucrurilor cu necesitate *a priori* toate proprietățile, care constituie condițiile, singurele prin care le gândim noi”³. Așadar, din *gândirea* lucrurilor, care este condiționată, rezultă proprietățile lor.

Același procedeu este valabil și pentru ființele gânditoare, pentru a căror reprezentare noi nu ne folosim de experiența externă, ci de experiența internă a conștiinței de sine. Numai prin transferul conștiinței mele asupra altor conștiințe, ele sunt reprezentate ca ființe gânditoare. Kant distinge acest transfer de conștiință

³ CRP B405; R.C., p. 633.

de cartesianul *cogito, ergo sum*, care este afirmat ca percepție a unei existențe⁴. Or, „Eu gândesc” nu exprimă o existență, ci exprimă o posibilitate, pe care o are gândirea; chiar dacă ea nu produce o cunoaștere, totuși deschide calea către cunoaștere, prin marcarea comunității întru cunoaștere a ființelor gânditoare. Dacă prin această posibilitate noi am voi să construim o psihologie rațională, ca o cunoaștere rațională pură asupra ființelor gânditoare în genere, ea ar trebui să se orienteze după sinele nostru de ființe gânditoare. În acest scop, ea ar urma să facă observații asupra jocului gândirilor noastre și asupra legilor naturii sinelui gânditor, create din gândiri. Dar, urmând această cale internă, psihologia rațională s-ar prezenta, după Kant, ca o „fiziologie a simțului intern”⁵ și ar încerca să explice fenomenele simțului intern, fără să ducă la descoperirea unor proprietăți, care nu ar aparține experienței posibile, nici nu ne-ar învăța apodictic ceva despre ființele gânditoare în genere, care să se refere la natura lor. Așadar, nici construită fiziologic, ea nu și-ar atinge scopul de a fi o psihologie rațională, ci ar rămâne o psihologie empirică. Din punct de vedere transcendențial, propoziția „Eu gândesc” conține forma unei judecăți a intelectului în genere și însoțește toate categoriile intelectului, întrucât eul este facultatea care trebuie să se bazeze pe fondul apercceptiv al conștiinței. Pentru a cunoaște un obiect se cere însă mai mult decât gândirea lui, fiind necesară determinarea unei intuiții date, pentru a realiza unitatea conștiinței. Chiar și în procesul de autocunoaștere, eu nu mă cunosc pe mine prin conștiința de mine însumi ca gânditor, ci atunci când eu sunt conștient de *intuiția* despre mine însumi, determinată cu privire la funcția gândirii. Or, modurile conștiinței de sine în gândire nu sunt încă concepte ale intelectului asupra obiectelor, numite categorii, ci ele sunt funcții logice, care nu dau gândirii spre cunoaștere un obiect extern, nici nu mă dau pe mine ca obiect intern. Obiectul este, în acest caz, numai conștiința sinelui determinabil, care este intuiția mea internă; diversul ei poate fi legat în gândire, conform condiției generale a unității apercepției. Această unitate este condiția posibilității sintezei experienței, numită de Kant unitate sintetică a apercepției⁶.

⁴ Olga Lenczewska („Expansion of Self-Consciousness in Kant’s *Critique of Pure Reason*”, *Kant-Studien*, vol. 110, nr. 4, 2019, pp. 554–594) subliniază faptul că pentru desemnarea „existenței” Kant se folosește de doi termeni: *Dasein* și *Existenz*. În timp ce *Dasein* corespunde categoriei modale de existență din Deducția metafizică, *Existenz* nu corespunde, drept care el este întrebuițat într-un sens mai puțin strict, cum este evidențierea posibilității existenței „*dincolo de* sau *a priori* determinării de către categorii a intelectului. [...] În gândirea acestui fel special de legi *a priori* de care umanii ar putea fi capabili să și le autoimpună, Kant pretinde că ele ar privi existența noastră ca atare, nedeterminată de categorii și de alte condiții ale determinării fenomenale. A doua întrebuițare a termenului *Existenz* apare în contextul descrierii noastre ca fiind capabili de determinarea dincolo de realitatea fenomenală” (pp. 589–590).

⁵ CRP B405: R.C., p. 634.

⁶ Luca Forgiione („Kant and the I as Subject”, în S. Bacin, A. Ferrarin, C. La Rocca und Margit Ruffing (ed.), *Kant und die Philosophie in weltbürgerlicher Absicht*, Akten des XI. Internationalen Kant-Kongresses, vol. 2, Berlin, De Gruyter, 2013, pp. 117–127) subliniază unitatea analitică a apercepției, care i se asociază, conform căreia stările mentale trebuie să fie sintetizate și însoțite de conștiința identității Eului din Eu gândesc în timp. Ele se deosebesc de apercepția empirică, care este conștiința de noi înșine, întemeiată pe determinarea empirică prin percepția internă; ea delimitează capacitatea subiectului de a se percepe pe sine „ca pe ceva gânditor și de a aprehenda reprezentările în fluxul psihologic” (pp. 120–121).

2. PARALOGISMUL PSIHOLOGIC

Trebuie menționat faptul că paralogismele eului gânditor sunt patru, după caracteristicile eului, regăsite în categoriile sale. Noi le-am cuprins într-o formulare redusă, după cum le sintetizează Kant, sub numele de mai sus al paragrafului. Iată cum se raportează propoziția analitică a eului gânditor la categoriile intelectului. Eul este *subiectul determinant* al relației, care constituie judecata. În gândire, el trebuie să aibă valoarea de subiect și să nu fie însoțit de un predicat al gândirii. Această propoziție apodictică stipulează prezența subiectului și a gândirii sale, și nimic mai mult decât atât. Ea nu afirmă eul (al meu sau al altuia) ca obiect, ca ființă subzistentă în sine sau ca substanță; dimpotrivă, eul apercepției din gândire este un singular, care nu poate fi descompus într-o multiplicitate de subiecte. Din punct de vedere logic, el desemnează un subiect simplu, conținut în conceptul de gândire. Dacă eul gânditor ar fi mai mult decât un subiect, precum o substanță simplă, atunci relația dintre eu și substanță ar trebui să rezulte dintr-o judecată sintetică, întrucât conceptul de substanță se raportează la intuiții, care la ființa umană sunt numai sensibile. Or, propoziția luată în considerație, asupra identității sinelui în diversul de care eu sunt conștient, este o propoziție analitică, subzistentă în concepte. În această propoziție, identitatea subiectului, de care eul poate deveni conștient în toate reprezentările sale, nu se referă la intuiția lui, prin care el ar fi dat ca obiect, nici nu se referă la identitatea persoanei, prin care se înțelege conștiința identității proprii sale substanțe de ființă gânditoare, menținută în orice schimbare de stări. Pentru a putea fi dovedite calitățile asociate eului, nu este suficientă analiza propoziției „Eu gândesc”, ci se cer judecăți sintetice, care se întemeiază pe o intuiție dată. Or, în cazul de față nu este dat nimic în afară de gândirea existentă.

Din această propoziție asupra gândirii, chiar dacă nu rezultă cunoaștere, rezultă unele consecințe asociate cunoașterii, precum: eu pot să deosebesc propria mea existență de ființă gânditoare de alte lucruri din afara mea, inclusiv de corpul meu. De asemenea, eu pot să mă deosebesc de alte lucruri, a căror alcătuire poate fi gândită ca diferită de a mea. Dar dacă conștiința de mine însumi este posibilă fără lucruri din afara mea, prin care îmi sunt date reprezentări, și dacă eu aș putea exista ca ființă gânditoare în genere, nu rezultă din propoziția asupra propriei mele gândiri. Nici dacă conștiința de sine este analizată din perspectiva gândirii în genere nu rezultă cunoașterea de sine, întrucât conștiința este pre-cognitivă. Noi am avansa mai mult în cunoaștere, dacă am putea afla caracteristicile sinelui, eului ca ființă gânditoare, luând această ființă drept obiect. În acest scop ar trebui să știm *a priori* că ființa gânditoare este în sine substanță simplă, că posedă personalitate și este conștientă de existența ei, independentă de materie. Or, această dovadă depășește limitele lumii sensibile.

Cunoașterea eului/sinelui gânditor ne pune într-o dificultate, care ne indică faptul că în psihologia rațională există un *paralogism*, exprimat printr-un raționament al rațiunii cu privire la ființa gânditoare, din care rezultă și calitatea ei de substanță. El are următorul enunț „*Ceea ce nu poate fi gândit altfel decât ca subiect, nici nu există altfel decât ca subiect și este așadar substanță. Așadar o ființă gânditoare,*

*considerată doar ca atare, nu poate fi gândită altfel decât ca subiect. Astfel ea nici nu există decât ca atare, adică ca substanță*⁷. Din analiza acestui raționament reiese că pentru început gândirea trebuie să aparțină unui subiect, căruia i se asociază inevitabil substanța. Ulterior, subiectul este asociat ființei gânditoare, a cărei existență este dependentă de substanță. Aici sunt prezente gândirea și unitatea conștiinței, dar nu și prezența intuiției ființei invocate, prin care ea ar fi dată gândirii ca obiect.

Concluzia acestei analize este dedusă printr-un sofism sau paralogism (*per sophisma figurae dictionis*). Formal, raționamentul este corect, întrucât conceptul unui lucru, care poate exista pentru sine ca subiect, dar nu ca predicat, nu are realitate obiectivă. Despre el nu se poate ști, dacă în general lui îi corespunde un obiect, pentru că posibilitatea unui mod de existență, care nu duce la cunoaștere, ne pune în dificultate. Prin denumirea substanței trebuie să fie indicat un obiect, care poate fi dat; dacă el este destinat cunoașterii, atunci trebuie să aibă ca temei o *intuiție*, drept condiție a realității obiective a unui concept, singura prin care poate fi dat obiectul. Or, în acest caz, noi dispunem numai de o *intuiție internă* și de nimic altceva; căci eul este numai conștiința gândirii mele. Dar, în gândire, nouă ne lipsește condiția necesară a aplicării conceptului de substanță la eul ca ființă gânditoare. Dacă se urmărește realitatea obiectivă a acestui concept, trebuie să se renunțe la simplitatea substanței care, după Kant, este transformată într-o *unitate logică*, calitativă a conștiinței de sine în gândirea în genere, chiar dacă subiectul ei este compus sau simplu.

Dacă în psihologia rațională ca sistem se urmărește procedeul *sintetic* și se pleacă de la categoria de *relație*, începând cu propoziția potrivit căreia toate ființele gânditoare sunt ca atare substanțe, atunci se parcurge regresiv seria lor până se ajunge la existența ființelor. Se poate spune că ființele sunt conștiente, independent de lucruri externe și se pot determina pe sine cu privire la permanența lor, care aparține cu necesitate substanței. După cum se poate observa, el este un procedeu al inferenței și nu se bazează pe existența sufletului ca obiect al experienței⁸. Procedeul analitic investighează în propoziția „Eu gândesc” *modalitatea*; ea se reduce la determinarea existenței eului în spațiu și timp, subliniind felul existenței. Rezultă că propozițiile doctrinei raționale asupra sufletului nu ar trebui să înceapă cu conceptul unei ființe gânditoare în genere, ci cu conceptul unei realități și cu felul în care este gândită ea.

În prima propoziție a paralogismului, existența este considerată ca fiind dată, căci ea nu afirmă existența oricărei ființe gânditoare, ci numai că eu, ca ființă, exist prin gândire. În acest caz ea este empirică și conține determinabilitatea existenței mele, cu privire la reprezentările pe care eu le am în timp. Or, eu am nevoie de ceva permanent care, atunci când eu mă gândesc pe mine, nu îmi este dat în intuiția internă; acest ceva este felul în care eu exist ca substanță sau ca accident, care nu

⁷ CRP B405; R.C., p. 635.

⁸ Pe baza acestui procedeu, Toni Canisto („Transcendental Paralogisms as Formal Fallacies. Kant's Refutation of Pure Practical Psychology”, *Kant-Studien*, vol. 109, nr. 2, 2018, pp. 195–227) este de părere că psihologia rațională pură – după cum ne-o evidențiază acesta – este principala țintă a lui Kant în Paralogisme, pentru că ulterior ea nu se adâncește (p. 224).

este determinat prin conștiința de sine. „Eu gândesc” exprimă cantitatea gândirii unui subiect, despre care dintru-nceput nu se știe dacă este substanță. Ceea ce se știe despre ea este că se prezintă ca un subiect simplu, identic în orice stare a gândirii. Gândirea exprimă unitatea conștiinței, care este apercepția; simplitatea ei este implicată în posibilitatea ei. Dacă în conștiință simplitatea este posibilă, în spațiu ea nu este, pentru că în spațiu nu există nimic real, care să fie simplu. Kant dă ca exemplu punctele care, de fapt, precizează el, sunt numai limite. De aici rezultă imposibilitatea explicării simțului intern de pe poziția simțurilor externe. În această imposibilitate se află materialismul, care nu susține existența eului, precum nu o face nici spiritualismul. Rezultă că noi nu putem cunoaște natura sufletului nostru, care se referă la posibilitatea existenței sale separate.

Dacă ne-am gândi la un mod mai general de depășire a experienței, pe care ne-o procură viața prin unitatea conștiinței, deși ar fi necesar chiar pentru posibilitatea experienței, el ar fi irealizabil. El este la fel de irealizabil precum extinderea cunoașterii ființelor gânditoare prin judecata „Eu gândesc” care, deși este empirică ca și viața, este privată de intuiție. Rezultă că o psihologie rațională ca doctrină, scontată prin analizarea eului, din care să rezulte cunoaștere de noi înșine, este imposibilă; ea este posibilă numai ca disciplină, care impune limite rațiunii speculative. Din aceste delimitări reiese că o înțelegere greșită a constituit originea psihologiei raționale și, totodată, o inversiune a subiectului categoriilor, care nu poate dobândi un concept despre sine ca despre un obiect al categoriilor. Ceea ce face eul este să gândească categoriile; dar, pentru a le gândi, el trebuie să pună drept temei conștiința lui pură de sine. În plus, subiectul, în care își are originar temeiul reprezentarea de timp, nu își poate reprezenta propria sa existență în timp, și atunci nici ființa gânditoare în genere nu poate deveni obiect al cunoașterii.

Această situație delicată în care se află sufletul, numit paralogism al sufletului, a fost pusă în lumină de dialogul pe care Kant l-a întreținut cu Moses Mendelssohn. În lucrarea sa *Phaedon*, acesta din urmă susținea că sufletul, ca ființă simplă, nu poate dispărea odată cu separarea de corp, dar nici treptat, întrucât ar trebui ca el să fie divizibil. Mendelssohn afirma că o ființă simplă nu ar putea înceta să existe, întrucât, neputând pierde din existența sa, ea nu s-ar putea transforma în nimic; iar între un moment, în care ea există și următorul moment, în care ea nu mai există, nu ar exista nicio secvență temporală. Noi atribuim sufletului această natură simplă, pentru că el nu cuprinde nicio mărime extensivă. Kant vine cu precizarea că sufletul, care, conform calității sale este simplu, poate avea totuși o mărime, dar *intensivă*. Ea constituie diferența între poziția lui și a lui Mendelssohn, fiind responsabilă de gradul de realitate al tuturor facultăților sufletului și al existenței în genere. Acest grad poate descrește la infinit, prin grade din ce în ce mai mici. În acest fel, substanța poate fi transformată în nimic, nu prin descompunere în părți, ci prin pierderea treptată a forțelor. Conștiința, corespunzătoare eului, are de asemenea un grad, care poate scădea progresiv, precum și facultatea conștientizării de sine și celelalte facultăți. Rezultă că permanența sufletului ca obiect al simțului intern rămâne nedovedită și indemonstrabilă, cu toate că permanența lui în viață este mai bine pusă în valoare de simțurile externe. Dar psihologul rațional vrea mai

mult, și anume vrea să dovedească din concepte permanența absolută a sufletului dincolo de viață. Demonstrația lui Kant a separat latura psihologico-filosofică a sufletului de latura sa metafizică, pe care noi o putem postula, dar nu o putem demonstra. Ca urmare, pentru filosofia teoretică, *nemurirea* sufletului a rămas, la Kant, o problemă transcendentă, care formează o structură metafizică cu Dumnezeu și cu omul, cu condiția ca el să dispună de libertate.

3. ORDINEA SCOPURILOR

O cunoaștere, care tentează limitele experienței posibile prin filosofia speculativă, pune rațiunea într-o poziție nepotrivită. Din această situație, maximum care se poate obține este să tragem învățăminte cu privire la imposibilitatea unei decizii dogmatice, despre un obiect al experienței, plasat dincolo de limitele experienței. Oricum, după Kant, pierderea este mică, pentru că dovada speculativă influențează puțin rațiunea comună a oamenilor. Și astfel, prin înlăturarea elanurilor dogmatice, rațiunea este determinată să se îndrepte spre un domeniu, care îi este mai favorabil; el este ordinea scopurilor, care vine pe urmele ordinii naturii. Cultivând latura sa practică, rațiunea nu mai este limitată la condiția intuitivă, impusă de rațiunea speculativă. Ea își ia drept principiu judecarea prin analogie cu natura ființelor vii din această lume, unde trebuie să se admită cu necesitate că niciun organ sau facultate nu este lipsit de finalitate; mai mult, totul este potrivit destinației umane în lumea prezentă, în măsura în care omul conține în sine scopul final al întregii naturi.

Valoarea teleologică din sine reiese din faptul că predispozițiile umane naturale, puse în valoare de impulsurile și talentele sale subordonate legii morale din sine, trec dincolo de utilitatea și avantajul, pe care le-ar avea în această viață. Ele sunt cele care îndeamnă ființa umană să aprecieze mai presus de orice investigație *conștiința dispoziției* sale, care trebuie să fie onestă și independentă de avantaje. Prin modelarea comportamentului, care determină ființa umană să renunțe la avantaje în favoarea principiului, ea poate deveni, prin ideea din sine, un „cetățean al unei lumi mai bune”⁹, adică dispusă teleologic și trăită întru moralitate. Existența în sinele gânditor a unei idei, care îi deschide aceste perspective, nu este doar mobilizatoare practic, ci, mai mult, îi însuflă conștiința nelimitării cunoștințelor pe care le-ar putea dobândi în această direcție; însăși ideea practică depășește durata existenței prezente, deschizându-i perspective asupra Creației. Urmând *calea teleologic-metafizică*, noi ne putem bucura de această perspectivă și putem înțelege mai bine aparența dialectică a psihologiei raționale, rezultată din confuzia unei idei a rațiunii, referitoare la o inteligență pură, și conceptul nedeterminat al unei ființe gânditoare în genere. Ea se reflectă în faptul că eu mă gândesc pe mine în vederea unei experiențe posibile, făcând abstracție de orice experiență reală, ca și cum eu aș putea fi conștient de existența mea în afara oricărei experiențe și a condițiilor sale

⁹ CRP B426: R.C., p. 645.

empirice. Rezultă că sarcina explicării comunității dintre suflet și corp ar trebui să dovedească personalitatea sufletului după moarte și, în acest caz, ea este transcendentă. În pofida imixtiunii empiricului cu transcendentul, idealismul transcendentă îi poate da un răspuns satisfăcător. El constă în evidențierea eterogenității presupuse dintre obiectul simțului intern, care este sufletul, dependent numai de timp, și obiectele simțurilor externe, dependente și de spațiu, drept condiție formală a intuiției lor. Or, ambele feluri de obiecte nu diferă între ele intern, ci numai în măsura în care unul *apare* celuilalt ca exterior. Mai mult decât sesizarea acestei diferențe, idealismul transcendentă nu poate face, pentru că investigarea comunității de substanțe corespunzătoare celor două nu îi este posibilă.

Concluzia *Criticii rațiunii pure* la problema psihologiei raționale este aceea că propoziția: „Eu gândesc” sau „eu exist gândind” este o *propoziție empirică*. Dar o propoziție empirică trebuie să aibă drept temei o intuiție empirică, iar obiectul gândit de ea trebuie să fie fenomen. În acest fel, sufletul ar fi transformat de gândire în fenomen, și tot astfel conștiința, iar facultățile respective s-ar reduce la nimic¹⁰. Or, pentru idealismul transcendentă, gândirea ca atare este numai o funcție logică, o spontaneitate pură a legării diversului unei intuiții posibile; ea nu prezintă subiectul conștiinței ca fenomen, pentru că în această etapă a gândirii intuiția sensibilă nu este separată de intuiția intelectuală. În propoziția asupra gândirii eului, eu nu mă reprezint pe mine nici după cum sunt, nici după cum îmi apar mie, ci eu mă gândesc pe mine numai ca un obiect în genere, făcând abstracție de felul intuiției necesar obiectului cunoașterii. Dacă eu mă reprezint aici ca subiect sau ca temei al gândirii, atunci aceste feluri de reprezentare nu semnifică categoriile substanței sau cauzei, căci acestea se aplică intuiției sensibile, în cazul în care eu aș voi să mă cunosc pe mine. Dar în cazul în care eu urmăresc să fiu conștient de mine numai prin gândire, trebuie lăsat de-o parte felul în care este dat în intuiție propriul meu sine care, pentru mine, ar putea fi doar fenomen; în conștiința de mine însumi, gândirea îmi poate dezvălui ființa din mine, fără nimic altceva. Propoziția „Eu gândesc”, în măsura în care afirmă că eu exist prin gândire, nu este doar o funcție logică, ci determină subiectul, care este totodată obiect, cu privire la existență. Și cu toate că ea are loc prin simțul intern, intuiția sa nu ne prezintă obiectul ca lucru în sine, ci ca fenomen.

În această propoziție se unesc *spontaneitatea gândirii și receptivitatea intuiției*, care este gândirea despre sinele gânditor, aplicată intuiției empirice a subiectului. În intuiție, sinele gânditor ar trebui să își caute condițiile întrebunțării funcțiilor sale logice la categoriile substanței, cauzei și celorlalte categorii, nu numai pentru a se desemna pe sine ca obiect în sine doar prin eu, ci pentru a determina felul existenței eului, adică pentru a se cunoaște pe sine ca numen. Ceea ce este imposibil, întrucât intuiția empirică internă este sensibilă și oferă numai date venite de la fenomen. Ele nu procură nimic obiectului conștiinței pure, spre a cunoaște existența sa distinctă, ci servesc numai experiența. De problema intuiției noi ne-am putea elibera, dacă am lua în considerație anumite legi *a priori* ale întrebunțării pure a

¹⁰ CRP B428; R.C., p. 647.

rațiunii asupra existenței noastre, în care noi ne-am manifesta ca *legiferatori*; prin ele, noi am descoperi o spontaneitate, prin care realitatea noastră ar fi determinabilă, fără să fie nevoie de condițiile intuiției empirice. Atunci am realiza că în conștiința existenței noastre este conținut *a priori* ceva, care poate servi la determinarea existenței noastre, cu privire la o facultate internă în raport cu o lume inteligibilă, care nu este cunoscută, ci numai gândită. Acest ceva, care ne oferă din interior o mică deschidere către inteligibil, nu ar duce totuși mai departe încercările psihologiei raționale, ci ne-ar duce către altceva. Căci prin acea facultate, pe care conștiința legii morale ne-o revelează, noi am avea un principiu al determinării existenței noastre, care este pur intelectual. Noi avem posibilitatea aplicării acestor concepte cu privire la întrebuițarea practică, care este îndreptată spre obiecte ale experienței, la libertate și la subiectul ei, conform semnificației analoage din întrebuițarea teoretică, după care acțiunile sau efectele sunt determinate după acele legi, astfel încât ele pot fi explicate la fel ca legile naturii, în funcție de categoriile intelectului, cu toate că apariția lor se datorează unui principiu diferit. Doctrina asupra intuiției de sine ca fenomen are nevoie de aceste clarificări, pentru a preîntâmpina alunecarea sa către însinele lucrurilor.

4. CONCLUZIE

Contribuția lui Kant la critica psihologiei raționale constă în evidențierea mărimii intensive a sufletului, care este responsabilă de gradul de realitate al facultăților sufletului și al existenței în genere. Acest grad poate descrește la infinit, prin grade din ce în ce mai mici. În acest fel, substanța poate fi transformată în nimic, nu prin descompunere în părți, ci prin pierderea treptată a forțelor. Evidențierea acestei capacități a sufletului s-a dovedit consonantă cu observații clinice și empirice ulterioare asupra ființei umane și a capacităților sale vitale, contribuind totodată la declinul psihologiei ca știință generală asupra sufletului uman. Ea s-a orientat ulterior spre diferitele sale aspecte în raport cu viața umană.